

**KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA MUHARREM AYI ETRAFINDA
YAZILAN ŞİİRLER**

Poems About Muharram in the Classical Turkish Literature

Ahmet TOPAL*

ÖZET

Muharrem ayı hicrî-kamerî ayın ilk ayıdır. Tarih içinde çeşitli olaylara sahne olan bu ayın özellikle onuncu gününe denk gelen Aşure günü İslam kültüründe önemli kabul edilmiş; bu ay ve gün etrafında çeşitli inançlar, bunlara bağlı ritüeller geliştirilmiştir. Bu makalede bu ayın Klasik Türk edebiyatına aksedişi üzerinde durulmuş; *muharremiye*, *maktel*, *sâliye*, *firkat-nâme*, *tebrikiye/tebrik-nâme* olarak adlandırılan şiirlerin Muharrem ayıyla olan ilgisinden bahsedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Muharrem, Klasik Türk edebiyatı, muharremiye, maktel, sâliye, firkat-nâme,

ABSTRACT

Muharram is the first month of the Hegira Calendar. The tenth day of this month, in which many historical events happened, is called the Aşura Day and is considered significant in Islamic culture. Different beliefs and rituals have been associated with this month and this particular day. In this article, the reflection of the related month onto the classical Turkish Literature is examined and the relationship of such poems as *muharramiye*, *maktel*, *sâliye*, *firkat-nâme*, *tebrikiye/tebrik-nâme* to Muharram is mentioned.

Key Words: Muharram, classical Turkish Literature, muharremiye, maktel, sâliye, firkat-nâme,

1. Türk İslam Kültüründe Muharrem Ayı:

Muharrem ayı hicrî-kamerî yılın ilk ayıdır.¹ Kelime anlamı *tahrîm* *olunmuş*, *haram kılınmış*, *yasaklanmış*,² manalarına gelen

* Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

¹ Bir yılı 12 ay ve 355 gün olan Hicrî takvim başlangıç olarak Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicretini esas alır (Miladi 16 Temmuz 622). Kamer yani ay esasına dayanan ve Hicretin on yedinci senesinden itibaren kullanılmaya başlanılan hicrî takvimin ayları sırasıyla: *Muharrem*, *Sefer*, *Rebiülevvel*, *Rebiülahir*, *Cemâziyelevvel*, *Cemâziyelahir*, *Recep*, *Şaban*, *Ramazan*, *Şevval*, *Zilkade* ve *Zilhicce*'dir. Hicrî-Kamerî takvimin Arapça olan gün adları ise *Yevmü'l-ahad* (*Pazar*), *yevmü'l-isneyn* (*pazartesi*), *yevmü's-sülâsa* (*salı*), *yevmü'l-erbiâ* (*çarşamba*), *yevmü'l-hamîs* (*Perşembe*), *yevmü'l-cum'a* (*cuma*) ve *yevmü's-sebt* (*cumartesi*) dir (Halil Ersoylu-Nuri Akbayar, "Takvim", *TDEA*, 1998, C. VIII, s. 206)

Muharrem ayı zilkade, zilhicce ve receb ayıyla birlikte İslam'da savaşmanın yasak olduğu dört aydan biridir. Muharrem ayı tarih boyunca içinde vuku bulan çeşitli olaylar sebebiyle önemli kabul edilmiş, aşure günüyle ayrı bir özellik kazanmıştır. İslam kültüründe Muharrem ayı ve bu ayın onuncu gününde hazırlanan Aşure'ye bağlı inanç ve söylenceler hayli fazladır. Aşure'ye bağlı olarak dünyanın yaratılışı, Hz. Eyyub'un hastalıklardan kurtuluşu, Hz. Yunus'un balığın karnından çıkışı, Hz. İsa'nın doğuşu ve göğe yükseltilmesi; ilk yağmur, Hz. İbrahim'in ateşe atılışı gibi olayların bu ayda gerçekleştiği inancı vardır. İran folklorunda bu inançlar Muharrem'in günlerine göre değişir. İlk günü girişimler için uğurlu bir gün sayılır. Üçüncü günü Hz. Yusuf'un kuyudan çıkarılması; beşinci günü Hz. Musâ'nın Tûr-ı Sînâ'ya çıkışı, dokuzuncu gün Hz. Yunus'un balığın karnından çıkışı, onuncu gün de Hz. Hüseyin'in şehit olmasıdır. Kamerî takvime bağlı olarak Arabî ayların eksiltmeli oluşu nedeniyle yıllar içinde önemli birçok olayın muharrem ayına rastlaması toplumlar tarafından önemsenmiş ve kutsallık anlamı yüklenmiştir. Metin And, Kazvinî'nin *Açayibü'l-Mahlûkât* adlı kitabına dayanarak Aşure günü de olan onuncu gün için şu olayları sıralıyor: Hz. Adem'in pişmanlığı; Hz. İbrahim, Hz. Musa ve Hz. İsa'nın doğuşu; Hz. İbrahim'in atıldığı ateşin Allah'ın buyruğuyla soğuması; Hz. Yakub'un, oğlu Hz. Yusuf için ağlamaktan kör olan gözlerinin açılması; Hz. Yusuf'un tutukluluktan özgürlüğe kavuşması; Hz. Süleyman'ın tılsımlı yüzüğünü bulunca krallığının ululanması; Hz. Yunus'un dua ve öğütleriyle Ninova kentinin kurtuluşu; Hz. Eyyub'un iyileşmesi; Hz. Yahya'nın doğuşu; Hz. Zekeriyâ'nın çocuğu olsun diye ettiği duanın kabul edilmesi; Hz. Musa'nın kutsal Tuva vadisinde ateş ağacını görüşü; Hz. Musa ve kavminin Mısır'dan ayrılışı. Bunun gibi Hz. Yakub'un oğlu Hz. Yûsuf'a kavuşması, Hz. Nûh'un Cudî dağına varışı da yine bu ayın onuncu gününde gerçekleşmiştir³

Bütün bu olaylar yanında Hz. Hüseyin ve aile fertlerinin bu ay içinde Kerbelâ'da şehit edilmesi muharrem ayına başka bir anlam kazandırmıştır.⁴ Şiirler için bu tarih Hz. Hüseyin'in intikamını alma yeminlerinin tazelendiği bir matem günüdür. Özellikle İran'da 10 Muharrem'de "taziye" adlı törenler düzenlenmesi, yas merasimlerinde ağıtlar söylenmesi ve Maktel-i Hüseyin türünde eserler okunması bir gelenek halini almıştır⁵

² Şemseddin Samî, *Kâmûs-ı Türkî*, 13. bs., İstanbul, 2004, s. 1300; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, 21. bs., Ankara, 2004, s. 668; F.Steingass, *Persian-English Dictionary*, İstanbul 2005, s. 1186.

³ Metin And, *Ritiüelden Drama Kerbelâ-Muharrem-Ta'ziye*, İstanbul, 2002, s. 36-37.

⁴ Kerbelâ olayının detaylı bir anlatımı için bkz. Ahmet Cevdet Paşa, *Kısâs-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, C.I, İstanbul, 1977, s. 638-658.

⁵ M. Kâmil Yaşaroğlu, "Muharrem", *DİA*, C. XXXI, s. 5.

Anadolu’da muharrem ayıyla ilgili çeşitli uygulamalara rastlanmaktadır. Özellikle Alevî-Bektâşî geleneğinde muharrem ayının özel bir yeri vardır. Bazı peygamberlerin kurtuluş günleriyle dördüncü imam Zeynelâbidin’in kurtuluşu için tutulacak oruçlar ve Kerbelâ’da Hz. Hüseyin ve yandaşlarının yasının tutulması amacıyla yapılacak faaliyetler bir erkanla belirlenmiştir. Bu ayın ilk on veya on iki gününde oruç tutulması gerekir. Ayrıca tıraş olunmamalı, çamaşır değiştirilmemeli, cinsel ilişkiden uzak durmalı, yıkanmamalı, ağıtlar, nefesler ve ilahiler okunmalıdır. Bazı yerlerde su içilmemesi şeklinde su orucu adetine de rastlanmaktadır.⁶

2. Klasik Türk Edebiyatında Muharremiye:

Klasik Türk edebiyatında bu ay daha çok *muharremiye* başlığı altında ve farklı muhtevaya sahip şiirlerle işlenmiştir. Kaynaklarda *muharremiye*, muharrem ayı dolayısıyla Kerbelâ vak’asını anlatan makteller⁷; hicrî ve kamerî senelerin ilk ayı olan muharrem münasebetiyle eskiden şairler tarafından yazılıp büyüklere sunulan kasideler hakkında kullanılan tabirdir.⁸ “*Yılbaşı dolayısıyla yazılan manzumeler medh ü sena ile birlikte “tebrik ve tevârih-i sâl”, yani seneyi ebced hesabıyla gösterme ihtiva ederlerdi. Muharremiye aynı zamanda yeni sene başı olan muharrem münasebetiyle mansup ve mazul vükelâ ile devlet ricalinin saraya giderek tatbikatta bulunmaları münasebetiyle padişah tarafından verilen atıyyeye de verilen isimdi.*”⁹ Bu tanımlar dışında genel olarak muharrem ayını konu edinen şiirler karşılığında da *muharremiye* terimi kullanılmıştır.¹⁰

Tanımlardan hareketle bu şiirleri *makteller*, *yıl başı dolayısıyla tebrik konulu şiirler* ve bunların dışında kalan fakat *muharrem ayını konu edinen şiirler* olarak başlıca üç başlık altında tasnif etmek mümkündür.

2. 1. Makteller (Muharremiye/Firkat-nâme/ Taziyet-nâme):

Edebi eserlerde *muharremiye* daha çok maktel türünün örnekleri olarak karşımıza çıkar. *Birinin katl olunduğu yer, meşhed*¹¹ anlamına gelen maktel son

⁶ Yaşaroğlu, *a.g.m.*, s.5.

⁷ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ankara, 1989, s. 361; Ahmet Mermer – Neslihan Koç Keskin, *Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 2005, s. 73; Filiz Kılıç Hançerlioğlu, “Muharremiye”, *TDEAS*, 2006, C.IV, s. 425; ; İlhan, Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, C. II., İstanbul, 2005, s. 2119.

⁸ Mermer –Keskin, *a.g.e.*, s. 73; Hançerlioğlu, *a.g.m.*, s. 425; Ayverdi, *a.g.e.*, s. 2119.

⁹ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1983, s. 567-568.

¹⁰ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 668; Mehmet Kanar, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul, 2003, s. 952.

¹¹ Şemseddin Samî, *a.g.e.*, s. 1389.

halife Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edilmesini anlatan bir mersiye çeşididir. Kaybedilen bir varlığın arkasından duyulan üzüntünün dile getirildiği mersiye türünde, Hüseyin'in öldürülmesi başlıklı mersiyeler çokça işlenmiş olmak nedeniyle, bağımsızlaşmış ve dini içerikli bir tür olarak Maktel-i Hüseyin adıyla yaygınlaşmıştır.¹² Hz. Hüseyin ile aile mensupları ve taraftarlarından yetmiş kadar kişinin 10 Muharrem 61(10 Ekim 680) tarihinde Emevî halifesi Yezid kuvvetlerince Kerbelâ'da şehit edilmesi sebebiyle duyulan üzüntüyü ifade etmek, bu vesileyle Ehl-i Beyt sevgisini gönüllere yerleştirmek için yazılan şiirlere *muharremiye* denilmiş, ayrıca Hz. Ali, Hasan ve Hüseyin sevgisini işleyen manzumeler de bu kapsamda değerlendirilmiştir. Bunların ilâhî veya tevşih¹³ formuyla bestelenmiş şekillerine de "muharrem ilâhileri" veya *muharremiye* ismi verilmiştir.¹⁴

Türün örnekleri müstakil manzum ve mensur eserlerde, *Maktel-i Hüseyin* (*Meddahî, Lamî Çelebi, İbn-i Yusuf Mehmed, Şâdi*), *Maktel-i İmam Hüseyin* (*Yahya b. Bahşi*), *Kerbelâ* (*Ali Ferrûh*), *Kerbelâ-nâme* (*Sâfi*), *Matem-nâme* (*Muallim Feyzî*), *Mersiye*, *Mersiye-i Seyyidü's-şühedâ* (*Osman Şems*), *Dâstân-ı Adn der Hikâyet-i Hasan ve Hüseyin* (*Nakiboğlu*), *Hadikatü's-süeda* (*Fuzûlî*), *Vakıa-ı Kerbelâ* (*Nureddin*)¹⁵ gibi isimlerle yer alırken divanlarda ve çeşitli mecmualarda daha çok mersiye başlığı altında işlenmektedir. Tür daha çok gazel, kaside, mesnevî, terki-i bend, tercî-i bend gibi nazım şekilleriyle yazılmıştır. Doğrudan maktel içerikli şiirlerin dışında farklı amaçlarla yazılan şiirlerde türün beyit seviyesinde işlendiği de görülmektedir. Mesela Hayretî (ö. 1535) divanında yer alan ve "*Der Medh-i İmâm-ı Sâ'id A'nî Hüseyin-i Şehîd Radyallahü Ta'alâ Anhu*" başlığını taşıyan kaside bir medhiye olmakla birlikte 5-28. beyitlerde Hüseyin'in şehit edilmesinden duyulan üzüntü ve Yezid'e karşı duyulan nefret içli bir şekilde dile getirilir.¹⁶ Aynı şekilde Karamanlı Aynî (ö. 1491/1494) divanında 13. kaside Hz. Hüseyin'e bir medhiyeyken 5-9. beyitleri mersiyedir.¹⁷

Keçeci-zâde İzzet Molla (ö. 1829) divanında Yezid'in hicvedildiği ikişer beyitlik manzumeler türün farklı başlıklar altında işleniş olarak kabul edilebilir.

¹² Metin Akkuş, *Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyası-Edebi Türler ve Tarzlar*, Erzurum, 2006, s. 137.

¹³ Tevşih Türk dini musikisinde bir şekil adıdır. "*Aslında na'ttir* Yalnız na't tekkelerde ve başka yerlerde okunduğu halde Tevşih mevlid ve miraciye arasında teganni edilir." Yılmaz Öztuna, *Büyük Türk Musikisi Ansiklopedisi*, Ankara, 1990, C.II, s. 393.

¹⁴ Mustafa Uzun, "Muharremiyye", *DİA*, 2006, C. XXXI, s. 8.

¹⁵ Ağah Sırrı Levend, "Dini "Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten*, Ankara, 1972, s. 71.

¹⁶ Mehmed Çavuşoğlu – M.Ali Tanyeri, *Hayretî, Divan*, İstanbul, 1981, s. 9-11.

¹⁷ Ahmet Mermer, *Karamanlı Aynî ve Divanı*, Ankara, 1997, s. 91.

Divanda “*Der Nefrîn-i Yezîd-i Pelîd*” başlığını taşıyan manzumenin ilk beytinde Kerbelâ olayı etrafında muharrem ayına vurgu yapılır:

*Dîdeden su yerine kan akacak dem geldi
Kerbelâ günleridir ağla Muharrem geldi
' İzzet anmazdı Yezîd'i ' acaba n'oldu sebab
Var ise hâtırına ehl-i cehennem geldi* ¹⁸

Şairin “*Der Nefrîn-i Yezîd-i Anîd*” başlığını taşıyan yine iki beyitlik manzumesi de Yezîd'i hicvetmek suretiyle işlenmiş bir maktel örneğidir:

*Kanıyla eger dolsa Yezîd'in yedi deryâ
Bir katresine hûn-ı Hüseyin'in bedel olmaz*

*Cûş etse yem-i rahmeti kâfirlere hakkın
Dûzahdan anın ' afvı yine muhtemel olmaz* ¹⁹

Bu türden şiirler zaman zaman doğrudan *muharremiye* başlığı altında da yazılabilmektedir. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi'nde 146 numarayla kayıtlı mecmuada Kerbelâ olayıyla ilgili çeşitli divan şairlerine ait mersiyelerin yanında yine divan şairlerine ait *muharremiye* başlıklı şiirler de yer almaktadır.²⁰ Bu manzumelerden “*Muharremiye-i Müştak-ı Merhum*” başlıklı murabbanın ilk bendi şöyledir:

*Dilâ geldi yine eyyâm-ı mâtem
Bu rûz-ı bî-vefâda olma hurrem
Hemân hasretle kan ağla dem-â-dem
Muharremdür meded ey dil Muharrem* ²¹

Zihnî'ye ait kaside nazım biçimiyle yazılan bir diğer şiir ise “*Mersiye-i Muharrem*” başlığını taşımaktadır. Bu şiir de bir önceki gibi içerik olarak bir maktel örneğidir. 12 beyitlik manzumenin ilk beş beytini aşağıya alıyoruz:

¹⁸ Ömür Ceylan – Ozan Yılmaz, *Hazâna Sürgün Bahar, Keçeci-zâde İzzet Molla ve Dîvân-ı Bahâr-ı Efkâr*, İstanbul, 2005, s. 713.

¹⁹ Ceylan –Yılmaz, *a.g.e.*, s. 719.

²⁰ Bilge Kaya, “Muharrem Ayı ve Kerbelâ Mersiyeleri”, www.hbektas.gazi.edu.tr/portal/html/modules.php?name=News&file=article&sid=573 (Erişim Tarihi: 09.01.2007)

²¹ Kaya, (Erişim Tarihi: 09.01.2007)

*Çünkü girdin ey dil-i şûrîde mâh-ı mâteme
Öyle ağla cûy-ı eşkünle cihân dönsün neme*

*Kerbelâ deştindeki mazlumları fikreyleyüp
Sen hemân hüsrân oku her dem Yezîd-i azleme*

*Sûzîş-i âh-ı şerer-bârunla yansun nüh felek
Zelzele virsün figânun tâk-ı arş ağlasa*

*Öyle efgân eyle kim hengâme-i şâhum Hüseyin
Gulgule salsun ser-â-pâ on sekiz bin âleme*

*Nâ-münâsibdür bugün giymek libâs-ı surh-reng
Aşık isen giy siyâh câme vücûd-ı pür-gama²²*

Muharremiye başlıklı maktel örnekleriyle Türk edebiyatında *fîrâk-nâme*, *fîrkat-nâme*, *iftirâk-nâme*, *hecr-nâme*, *fîrâk* adlarıyla yazılan şiirler arasında da bir ilgi kurulabilir. Adından da anlaşılacağı gibi bir ayrılığı anlatan bu metinler bazen bir devlet büyüğünün bulunduğu mevkiden ayrılması, azledilmesi ve hatta öldürülmesinin anlatıldığı küçük manzumeler, ağıtlar olarak adlandırılmıştır.²³ Ölüm kavramının aynı zamanda bir ayrılık olarak düşünülmesi *fîrkat-nâme* ve mersiyelerin ortak yönüne işaret eder.²⁴

²² Kaya, (Erişim Tarihi: 09.01.2007)

²³ O. Kemâl Tavukçu, "Türk Edebiyatında Fîrâk-nâme Adlı Eserler", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi / The Journal of Turkish Cultural Studies*, 10, 2004, s. 90.

²⁴ Adile Sultan (ö. 1898) divanında *İftirâk-nâme* başlığıyla yer alan 22 beyitlik mesnevi yakınlarını kaybetmenin acısıyla yazılmış bir mersiyedir. Başlığından da anlaşılacağı üzere bu şiirde ölüm daha çok bir ayrılığa sebep olması yönüyle ele alınmıştır. Aşağıdaki beyitler şairin kaybettiği kızı için söylenmiştir:

*Hüsni hulki-veş cemîl ü pek güzel idi kızım
Hayre mâ'il merhametlü bî-bedel idi kızım*

*Ah kim ol nev-civân ü gülfidânım nâ-gehân
Uğradı bir derde asla bulmadı çâre amân*

*Bülbül-i rûh-ı latîfi uçdı bâğ-ı cennete
Mâderile zevcini yandırdı nâr-ı fîrkate* (Aynur Koçak, *Adile Sultan Divanı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon, 1996, s. 19.)

Bilkent Üniversitesi Kütüphanesi'nde²⁵ yer alan matbu bir mersiye nüshasında mersiye ve *firkat-nümâ* adlandırmalarını yan yana görüyoruz. Söz konusu manzume “*Mersiye-i Mahsusa-i Firkat-nümâ der hakk-ı Cenâb-ı Hüseyin-i Şehid-i Kerbelâ*” başlığını taşıyan 15 bentlik bir terci-i benddir.

*İtme tafsîl Azîz ‘arz-ı tazarru’ iderek
Gel biraz vâcibetü’l-vasfını eyle îfâ*

beytinden anlaşıldığı kadarıyla Aziz adlı biri tarafından yazılan şiirde muharrem ayıyla birlikte, Hz. Hüseyin’in ölümünün neden olduğu ayrılık acısının tazelenişi dile getirilir. Şiirin ilk bendinden birkaç mısrayı ve vasıta beytini aşağıya alıyoruz:

*Bir melek itmede arş üzre bu gün şöyle nidâ
Dinledim gûşuma gelmekte idi böyle sadâ
Eyle tecdid-i elem mâh-ı Muharrem geldi
Firkat-i nâr-ı Hüseyin ile yanar arz u semâ

Tîg-i hicrâna su vir turma akıd göz yaşun
Firkat-i nâr-ı Hüseyin ile yanar arz u semâ*

Klasik Türk şiirinde bazı taziye muhtevalı şiirler de bu ay etrafında yazılan manzumeler olarak değerlendirilebilir. Edebiyatta her ne kadar *taziyet-nâme*, birinin başına gelen bir felaketten dolayı sabır ve dayanma gücü vermek maksadıyla yazılan mektup ve manzumelere dense²⁶ de taziye manzumeleri olarak adlandırılacak şiirlerin bir kısmını muharrem ayı etrafında gerçekleştirilen ritüellerle ilişkilendirmek mümkündür. Metin And “*İslam Folklorunda Muharrem ve Taziye*” adlı makalesinde İslam kültüründe taziye kavramının doğuşunu şöyle dile getirir: *Muharreme bağlı tören ve inançlarda her zaman olduğu gibi ikili bir ilişki buluruz. Bunlar yapılan şey, eylem (dromenon) ile söz (mithos)dür. Birincisi ritüel, simgesel eylem, ikincisi ise simgesel söz, epos ve mithos’dur. Dramın, tragedyanın çıkışı bu ikisinin birbirine geçişmesinden, kaynaşmasından doğmuştur. İşte İslam’da tek dram türü olan taziye de muharreme bağlı ritüellerle, gene muharreme bağlı söylene, sözlü ve*

²⁵ Bilkent Üniversitesi Kütüphanesi, Özel Koleksiyonlar, BP193.13.C65 1872

²⁶ Mermer-Keskin, *a.g.e.*, s. 99; Kenan Erdoğan, “Manisalı Bir Şair: Mustafa Nuzûlî Efendi ve Taziyet-nâmesi”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 13, Erzurum, 1999: 212.

*yazılı geleneklerden doğmuştur.*²⁷ Özellikle Şiirler arasında görülen bu dram türünde şiir en önemli ögedir. Bütün oyuncular manzum söyleşirlerken belli başlı bütün nazım biçimlerini kullanırlar.²⁸ XVI. Yüzyıl müverrih ve şairlerinden olan Gelibolulu Mustafa Ali (ö. 1600), Bağdat Mal Defterdarlığı yaptığı sırada, Kerbelâ vadisinde bulunan Merkad-ı Hüseyin'de Abdalların, Hayderîlerin; Arap, Acem ve Hint'ten gelen Kerbelâ müştaklarının 10 Muharrem'de yaptıkları matem ayinlerini ve bunların söyledikleri mersiyeleri izlediğini, kendisinin de bunlardan ilham alarak mersiyeler ve gazeller yazdığını ifade ediyor:

*Dâhil-i mâtem olup ben dahı zâr
Oldum ol yılda re'îs-i züvvâr*

*Behre-mend oldum o devletlerden
Bahtum açıldı o rahmetlerden*

*Bana ol kadri nasîb itdi Hudâ
Okudu nazmumu pîr ü bernâ*

*Açdı mersiyyeme huffâz dehen
Nazmuma virdi şeref savt-ı hazen*

*Ol gazeller ki dimişdüm ol sâl
Lafzı gam bahrı elem beyti melâl*²⁹

Şiî hacıların kutsal yerleri ziyaretleri esnasında Hz. Ali'nin Necef'teki türbesine (âsitâne) uğradıklarında taziye kasideleri ve maktel dinledikleri; bu görevi yürütenlerden birinin de şair Fuzûlî (ö. 1556 ?) olduğu kaydedilmektedir.³⁰

2. 2. Yılbaşı Konulu Tebrik Manzumeleri (Muharremiye/Sâliye/Tebrikiye):

Muharremiye başlığı altında değerlendirilen diğer şiirler ise şairlerin muharrem ayını, dolayısıyla yılbaşını tebrik maksadıyla hükümdarlara sundukları şiirlerdir. Bu vesileyle sarayda yapılan törenlerde padişahın kaside takdim eden şairlere ve devlet adamlarına verdiği hediyelerle devlet adamlarının yanında

²⁷ Metin And, "İslam Folkloründe Muharrem ve Taziye", *Türk Folklorü Araştırmaları Yıllığı*, 3, 1976, s. 3-4.

²⁸ And, *a.g.m.*, s. 12.

²⁹ İ. Hakkı Aksoyak, "Gelibolulu Mustafa Ali'nin Kerbelâ Mersiyelerini Muhtevî Bir Risâlesi: Sübhâtü'l-Abdâl", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, II, 1996, s. 51.

³⁰ Akkuş, *a.g.e.*, s. 138.

çalışanlara dağıttığı ihsanlar da aynı isimle anılmıştır³¹. Bu şiirler sunulan kişiyi övücü ibareler yanında genellikle bir tarih de ihtiva ederler³². Bu manzumelerin, *yeni yılın tebrikini ve tarihini havi olmak üzere muharremde yazılıp takdim edilen medhiyeler*³³ olarak tanımlanan *sâliyelerle* aynı doğrultuda yazılan şiirler olduğu anlaşılıyor. Bazılarının başlığından ve içeriğinden hareketle bu şiirleri, tanımı biraz genişleterek bir büyük devlet adamının bir makama yükselişi, bir yerden bir yere gidiş gelişi münasebetiyle yazılan tebrik kasideleriyle³⁴ de ilişkilendirmek mümkündür.

Enderunlu Vasıf'ın (ö. 1824), “*Târih-i sâl-i nev der-sitâyiş-i merhûm ve mağfûr Sultân Selim Hân*” başlıklı kasidesi bu türdendir. Kaside genel itibariyle bir medhiye olmakla birlikte zaman zaman yeni yıla vurgu yapan ve bu münasebetle tebrik için yazıldığını belli eden beyitler de görülmektedir:

*Tebrîk-i sâl-i şâh-ı cihân-bân için bu yıl
Târimün redifî de hakkâ mübârekî*³⁵

*Sâl u bahâr tev'em olup pîş-gâhuna
Tebrîke geldi ey şeh-i dânâ mübârekî*

³¹Uzun, *a.g.m.*, s. 9. XVI. yüzyıl divan şairlerinden Me'âlî'nin 914 Muharrem'inde padişaha sunduğu bir kaside karşılığında 3000 akça ve Bursa munakkaş kadifesinden bir hil'atla; Revânî'nin ise yine aynı yıl sunduğu bir kaside karşılığında 3000 akça para ve ipekli bir hil'atla ödüllendirildiği kayıtlıdır. (Halil İnalıcık, *Şair ve Patron*, Ankara, 2003, 78-79)

³²Ebced hesabında her harfin bir sayıya karşılık olması özelliğinden faydalanılarak bir binanın yapıldığı veya bir olayın meydana geldiği hicri kameri yılı gösteren bir kelime, tamlama, cümle, mısra, beyit veya bir manzume söyleme yahut yılı doğrudan doğruya sözle manzum ifade etme sanatı olarak tarif edilen tarih düşürmede son dönemlere kadar hicri-kameri yıl kullanılmıştır [Turgut Karabey, *Türk Edebiyatında Tarih Düşürme*, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1983, s. 51]

³³Pakalın, *a.g.e.*, C.III, s. 104.

³⁴Mermer-Keskin, *a.g.e.*, s. 57. Tebrik kasideleriyle ilgili yapılan bu tanım yeterli görünmemektedir. Muharrem ayıyla ilgili tebrik içeren bu manzumelerin dışında klasik Türk şiirinde değişik konularda kutlama amaçlı yazılan *cülusiyye*, *ramazaniyye*, *ıydiyye*, *nevruziyye* vb tür başlıkları altında değerlendirilen şiirler bu dikkatle yeniden gözden geçirilmelidir. Cevrî'nin IV. Murad'ın hastalıktan kurtularak sağlığına ulaşması neticesinde yazdığı bir şiiri de tebrik-nâme olarak adlandırılmıştır (Hüseyin Ayan, *Cevrî, hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*, Erzurum, 1981, s. 33) Keçeci-zâde'nin Halet Efendi'nin Ramazanını tebrik maksadıyla yazdığı “*Tarih-i Tebrik-i Ramazan-ı Şerif Berây-ı Hâlet Efendî*” (Ceylan-Yılmaz, *a.g.e.*, s. 302) başlıklı tarih kıtası divan şiirinde tebrik konulu şiirlerin yalnız kasidelerle sınırlandırılmayacağını da gösteriyor.

³⁵Rahşan Gürel, *Enderunlu Vâsıf Divanı*, İstanbul, 2003, s. 237.

*Bu sâl-ı nevde şâhed-i bahtun be-yümn-i Hak
Basdı zemîn-i meymenete pâ mübârekî*³⁶

Enderunlu Vâsıf'ın "*Tarih Berây-ı Vürûd-ı Sâl-ı Cedîd*"³⁷ başlıklı kasidesi, yeni yılın gelişi nedeniyle, Sultan Mahmud'un yeni yılını tebrik için kaleme alınmıştır. Kasidelerinin dışında Vâsıf divanında yer alan tarih kıtalarından üçü de yeni yılın gelişi üzerine söylenmiştir. Divanda 23. kıt'a 2 beyit; 29. kıt'a 15 beyit ve 44. kıt'a da yine 2 beyittir. Sultan Mahmud'un yeni yılını tebrik maksadıyla kaleme alınan bu şiirlerden yalnız 44. kıt'a *sâliye* başlığıyla adlandırılmıştır.

Şeyh Gâlib'in (ö. 1799), III. Selim'in yeni yılını tebrik için yazdığı tarih manzumeleri de medhiye tarzıyla kaleme alınmışlardır. Şairin divanında yer alan 6, 17 ve 21. manzumelerde sultanın övgüsüyle birlikte yeni yıl tebriğine yönelik beyitlere yer verilir. Bunlardan "*Berây-ı Tebrîk-i Sâl-i Cedîd Rikâb-ı Kamer-tâb-ı Husrevânîye Takdîm olunan Tarihleridür*" başlıklı manzumede muharrem ayıyla birlikte girilen yeni yıl ilahi bir yardım olarak değerlendirilir. "Nusret" redifli 9 beyitlik bu şiirin muharrem ayının anıldığı ve bu ayla girilen yeni yılın tarihini gösteren son iki beyti şöyle:

*Göründü nâ-gehân çeşm-i cihâna ferv-i devletle
Muharrem nâmına bir mâhtâb-ı vâdî-i nusret
Su'âl etdikde Gâlib mısra'-ı târihin ol mehden
Dedi sâl-i nevi Sultân Selim'e bâdî-i nusret*³⁸

Nedim (ö. 1730) de yeni yılın gelişiyle birlikte tarih manzumesi yazan şairler arasındadır. Otuz bir beyitlik "*Tarih-i Sâl-i Cedîd*", on beş beyitlik, "*Tarih-i Berâ-yı Sâl-i Cedîd*", ve beş beyitlik "*Tarih-i Sâl-i Ferrûh-fâl Der-Zımn-ı İktibâs-ı Âyet-i Kerîme-i Fethün Karîb*" adlı şiirler III. Ahmed'e övgü tarzında olmakla birlikte yeni yıldan beklentileri de içerir. Aşağıdaki beyitlerde Nedim, şiirini doğrudan Sultan Ahmed'in yeni yılını kutlamak maksadıyla kaleme aldığını ifâde eder:

*Yeni sâli edüb mes'ûd sana Hazret-i Feyyâz
Dahı sad sâle de erişdire zevk ü meserretle*

³⁶ Gürel, *a.g.e.*, s. 238.

³⁷ Bazı kaynaklarda bu kasidenin başlığı "*Kâside-i Sâliyye der sitâyîş-i Sultan Mahmud ibnü Abdülhamîd*" şeklinde kayıtlıdır [Tahir'ül-Mevlevî, *Edebiyat Lugati*, (Haz. Kemal Edip Kürkçüoğlu), İstanbul, 1994, s. 130; Ahmet Arı, "Saliyye", *TDEAS*, 2006, C.V, s. 204]

³⁸ Muhsin Kalkışım, *Şeyh Gâlib Divanı*, Ankara, 1992, s. 128.

*Cedîd oldukda iclâl u şerefle sâl-i hurrem-fâl
Ana şayeste bir târih ararken hâme dikkatle*

*Nedîmâ bende tebrîk eyleyüp anı dedi târih
Mübârek ola Sultan Ahmed'e bu yıl sa'âdetle*³⁹

Muharrem ayının gelişiyle birlikte devlet ricaline yıl başını tebrik maksadıyla en çok şiir yazan şairlerden biri Antepli Aynî (ö. 1838/1839)' dir. Aynî divanında yer alan 6. kaside Hurşid Paşa medhiyesi zımında 1235 tarihli yeni yıl tebrikini ihtiva eden musammat kasidedir. “*Kaside Der-Midhat-i Hurşid Pâşâ Bâ-Tarih-i Sâl-i Cedîd*” başlığını taşıyan kırk beyitlik kaside adından da anlaşıldığı üzere Hurşid Paşa'nın yeni yılını tebrik maksadıyla yazılan ve muharrem ayıyla ilgili herhangi bir değerlendirmeye yer verilmeyen bir medhiyedir.⁴⁰ Bu kasidenin dışında Aynî divanında tarihler başlığı altında 23 manzume daha yeni yılın gelişiyle birlikte devlet büyükleri için yazılmıştır. Divanda Sultan Mahmud Han'a 7; Halet Efendi'ye 6; Sultan Selim Han ve Celalüddin Paşa için 2; Rauf Paşa, Bağdad Valisi El Hâc Necib Paşa, Hayrullah Efendi, Zeynelabidin Efendi, Pertev Paşa ve Ali Rıza Paşa için birer tarih manzumesi yer almaktadır.

Bu şairlerin dışında İzzî, Surûrî, Hayrî, Sâkıb, Tâlib, Safvet ve Eşref de yeni yıl tebrik ve kutlamalarına ilişkin tarih düşürmüşlerdir.⁴¹

2. 3. Muharrem Ayını Konu Edinen Diğer Şiirler:

İsmail Hakkî Bursevî (ö. 1725) divanında muharrem ayıyla ilgili farklı muhtevaya sahip iki şiir kayıtlıdır. Yeni yılın gelişiyle birlikte devlet büyüklerine medhiye amacıyla kaleme alınan tebrik muhtevalı önceki şiirlerden farklı olarak bu şiirlerde doğrudan muharrem ayının kutluluğundan bahsedilir. Söz konusu şiirlerde, bu ayda gerçekleşen siyasi, askerî olayları takip etmek de mümkün. Bursevî'nin divanında 323. gazel olan aşağıdaki şiirde muharrem ayında gerçekleştirilen gazalardan bahsedilmiştir:

*Ey mübârek ay hoş geldün safâ geldün hele
Ey cihân-ârây hoş geldün safâ geldün hele*

³⁹ Muhsin Macit, *Nedim Divanı*, Ankara, 1997, s. 138.

⁴⁰ Mehmet Arslan, *Antepli Aynî Divanı*, İstanbul, 2004, s. 31.

⁴¹ İsmail Yakıt, *Türk-İslam Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*, İstanbul, 2003, s. 116-117; Karabey, a.g.e., s. 354.

*Hayli demdür sâhil-i mihnet-nişîndür ehl-i dil
Gark-ı deryâ-yı belâya âşinâ geldün hele*

*Sende midür Mehdî-i sâhib-hurûcî âlemün
Ey Muharrem cümle derde sen devâ geldün hele*

Gözler idi nergis-i şehlá gibi vechün cihânî
Gülşen-i gayb-ı Hudâ'da merhabâ geldün hele*

*Fâl idüpdür makdemün erbâb-ı irfân hep senün
Eyledün yüz başına sen ibtidâ geldün hele*

*Üngürüs'ün def'ine bir çâre aradı vezir
Bir kılıc gibi zuhûr itdün ana geldün hele*

*Ya başın kat' it vezirün ya Fireng'ün ırkını
Ehl-i İslâmın niyâzı çok sana geldün hele*

*Niçe demlerdür ki seyl olmaktadır hûn-ı ciger
Kat' -ı 'ırkı gam için sâhib-kazâ geldün hele*

*Âlemi şâd eyledün Hakkî degül handan fakat
Hâsılı pîr ü cüvâna mültecâ geldün hele⁴²*

Aynı divanda “Müteferrikler” başlığı altındaki 9. manzume de muharrem ayının gelişi üzerine yazılmıştır. 1100 yılının sene başında yazılan şiirde muharrem ayıyla başlayan yeni yıldan ve yeni yüzyıldan beklentiler dile getirilir. Aşağıdaki beyitlerde kullanılan *yüzbaşı*, *iki yüz* gibi tabirler o dönemin takvim istilahları arasında kullanıldığını akla getirmektedir. *Yüz başı* muharrem ayıyla girilen 1100 senesinin başlangıcını; *‘Ulemâ anun için yüzde didi hayli kelâm* mısraındaki yüzde tabiri ise geride bırakılan yüz yılı ifade etmektedir.

* Mısranın bu şekilde vezni bozuk. Bursevî divanının Milli Kütüphane Yazmalar koleksiyonunda 06 Mil Yz FB 231 numaraya kayıtlı nüshasında beyit aşağıdaki gibidir ki bu haliyle vezne de uymaktadır:

*Gözler idi nergis-i şehlá gibi vechün cihân
Gülşen-i gayb-ı Hudâ'da merhabâ geldün hele*

⁴² Murat Yurtsever, *İsmail Hakkı Bursevî, Divan*, Bursa, 2000, s. 323.

*Bin yüze irdi sene dâhil olup şehri harâm
Gurre-i Şehr-i Muharrem görünüp itdi hırâm*

*Niçeler eyledi fâl işbu mübârek ayı
Mihnet-i dehr-i denîden bulalar tâ ki selâm*

*Ola yüzbaşı husûsan ki düşer bu nâdir
Bunda zâhir olıcakdur dinilür halka imâm*

*Yanî bir mehdî sıfat Hazret-i Mevlâ'dan irüp
Ref' ide şerr-i Beni'l-Asfer'i idüp ikdâm*

*Yâ meger mehdî zuhûr eyleye kendi bi'z-zât
Ulemâ anun için yüzde didi hayli kelâm*

*İki yüzde çıkar ol bunı esahdur didiler
Tuta ol vakte degin Rûm-ilin ehl-i İslâm*⁴³

Muharrem ayını daha çok Kerbelâ hadisesiyle işleyen ve her sene muharrem ayında bir görev idrakiyle mersiye kaleme aldığı söyleyen Şeref Hanım (ö. 1861), bu vesileyle 16 Kerbelâ mersiyesi/maktel kaleme almıştır.⁴⁴ *Muharremiye* başlığının maktel örnekleri arasında değerlendirilebilecek bu şiirlerin yanında Şeref Hanım divanında muharrem ayıyla ilgili bir başka manzume daha yer almaktadır. “Asker-i İslam” redifli 18 beyitlik 20. kasidede muharrem ayında Ruslarla yapılan bir savaşta İslam ordusuna dualar edilmekte, düşmanın kahrı ve İslam’ın muzafferiyeti için temennilerde bulunmaktadır.⁴⁵ Muharrem ayı etrafında yazılan şiirler arasında İsmail Hakkı Bursevî’nin yazdığı şiirlerle birlikte ele alınabilecek toplumsal olaylarla ilgili bu manzumede sadece savaşın muharrem ayında cereyan ettiğine değinilmekte, bu ayın tarihi boyutuna değinilmemektedir.

3. Sonuç: Türk İslam kültürü açısından önemli bir yere sahip olan Muharrem ayı Klasik Türk edebiyatına da aksetmiş, bu ay etrafında farklı muhtevaya sahip şiirler kaleme alınmıştır. Muharrem ayıyla ilgili tespit edilebilen şiirlere dayanarak bu ayın divan şiirinde üç farklı şekilde yer aldığı söylenebilir. Bunlardan ilki Hz. Hüseyin’in Kerbelâ’da şehit edilişiyle ilgili manzumelerdir.

⁴³ Yurtsever, *a.g.e.*, s. 394.

⁴⁴ Mehmet Arslan, *Şeref Hanım Divanı*, İstanbul, 2002, s. 99.

⁴⁵ Arslan, *a.g.e.*, s. 49

Muharremiye olarak da adlandırılan bu şiirler birer maktel örneğidirler. Hz. Hüseyin'in ölümünün ardından duyulan ayrılık acısını da terennüm eden şiirler bu yönleriyle *firkat-nâmelerle* benzeşirler. Divan edebiyatında taziye muhtevalı şiirlerin bir kısmı da aynı çerçevede yazılan şiirlerdir.

Diğer şiirler ise muharrem ayının hicri-kameri yılın ilk ayı olması münasebetiyle yazılan kutlama amaçlı manzumelerdir. Bunlar da divan şiirinde *sâliye* olarak bilinen şiirlerle aynı şiirlerdir. Medhiye anlatım tarzının hakim olduğu kutlama içerikli bu şiirleri Divan şiirinde *tebrikiye/tebrik-nâme* üst başlığı altında değerlendirmek de mümkündür.

Bunların dışında bir de İsmail Hakkı Bursevî, Şeref Hanım gibi şairlerin divanlarında rastlanılan muharrem ayının gelişle birlikte yeni yıldan beklentileri içeren *niyaz-nâme* tarzında dua ve temenni içerikli şiirler vardır.

KAYNAKLAR:

- Ahmet Cevdet Paşa (1977), *Kısâs-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, 2 c., İstanbul.
- AKKUŞ, Metin (2006), *Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyası-Edebi Türler ve Tarzlar*, Erzurum.
- AKSOYAK, İ. Hakkı (1996), Gelibolulu Mustafa Alî'nin Kerbelâ Mersiyelerini Muhtevî Bir Risâlesi: "Sübhâtü'l Abdâl", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, II: 49-67.
- AND, Metin (1976), "İslam Folkloründe Muharrem ve Taziye", *Türk Folklorü Araştırmaları Yıllığı*, 3: 1-34.
- AND, Metin (2002), *Ritüelden Drama Kerbelâ-Muharrem-Ta'ziye*, İstanbul.
- ARI, Ahmet (2006), "Saliyye", *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü [TDEAS]*, C.V, Ankara: 204-205.
- ARSLAN, Mehmet (2002), *Şeref Hanım Divanı*, İstanbul.
- ARSLAN, Mehmet (2004), *Antepli Aynî Divanı*, İstanbul.
- AYAN, Hüseyin (1981), *Cevrî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri Ve Divanının Tenkitli Metni*, Erzurum.
- AYVERDİ, İlhan (2005), *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 3 c., İstanbul.
- CEYLAN, Ömür – YILMAZ, Ozan (2005), *Hazâna Sürgün Bahar, Keçeci-zâde İzzet Molla ve Dîvân-ı Bahâr-ı Efkâr*, İstanbul.

- ÇAĞLAYAN, Bünyamin (1997), *Kerbelâ Mersiyeleri*, Gazi Üniversitesi, SBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed-TANYERİ, M.Ali (1981), *Hayretî, Divan*, İstanbul.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (2004), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, 21. bs., Ankara.
- ERDOĞAN, Kenan (1999), “Manisalı Bir Şair: Mustafa Nuzûlî Efendi ve Taziyet-nâmesi”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 13, Erzurum: 203-217.
- ERSOYLU Halil - AKBAYAR Nuri (1998), “Takvim”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi [TDEA]*, C. VIII: 205-208.
- F.Steingass, *Persian-English Dictionary*, İstanbul 2005.
- GÜREL, Rahşan (2003) , *Enderunlu Vâsıf Divanı*, İstanbul.
- GÜZEL, Abdurrahman (2006), *Dinî-Tasavvüfî Türk Edebiyatı*, Ankara.
- İNALCIK, Halil (2003), *Şair ve Patron*, Ankara.
- İSEN, Mustafa (1994), *Acıyı Bal Eylemek, Türk Edebiyatında Mersiye*, 2. bs., Ankara.
- KALKIŞIM, Muhsin (1992), *Şeyh Gâlib Divânı*, Ankara.
- KARA, İsmail (1986) “Muharrem”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergah Yay., C.VI: 424.
- KARABEY, Turgut (1983), *Türk Edebiyatında Tarih Düşürme*, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum.
- KAYA, Bilge, “Muharrem Ayı ve Kerbela Mersiyeleri”, [http://www.hbektas.gazi.edu.tr/portal/html/modules.php?name=News&file=article&sid=573\(09.01.2007\)](http://www.hbektas.gazi.edu.tr/portal/html/modules.php?name=News&file=article&sid=573(09.01.2007)) ; Aynı makale: *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 33, Ankara 2005: 501-519.
- KOÇAK, Aynur (1996), *Âdile Sultan Divanı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon.
- LEVEND, Agah Sırrı (1972), “Dini “Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten*, Ankara.
- MACİT, Muhsin (1997), *Nedim Divanı*, Ankara.
- MERMER, Ahmet (1997), *Karamanlı Aynî ve Divanı*, Ankara.

- MERMER, Ahmet – KESKIN, N.Koç (2005), *Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Ankara.
- MERMER, Ahmet – KESKIN, N.Koç (2006), *Eski Türk Edebiyatına Giriş*, Ankara.
- ÖZTUNA Yılmaz (1993), *Büyük Türk Musikisi Ansiklopedisi*, 2 c, Ankara.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1983), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul.
- PALA, İskender (1989), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ankara.
- PEKOLCAY, Necla vd. (1996), *İslami Türk Edebiyatında Şekil ve Nev'ilere Giriş*, İstanbul.
- Şemseddin Samî (2004), *Kâmûs-ı Türkî*, 13. bs., İstanbul.
- Tahir'ül-Mevlevî (1994), *Edebiyat Lügati*, (Haz. Kemal Edip Kürkçüoğlu), İstanbul.
- TAVUKÇU, O. Kemâl (2004), "Türk Edebiyatında Firâk-nâme Adlı Eserler", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi / The Journal of Turkish Cultural Studies*, 10 : 89-122.
- UZUN, Mustafa (2006), "Muharremiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXI: 8-9.
- YAKIT, İsmail (2003), *Türk-İslam Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*, İstanbul.
- YAŞAROĞLU, M. Kâmil (2006), "Muharrem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi [DİA]*, C. XXXI: 4-5.
- YURTSEVER, Murat (2000), *İsmail Hakkı Bursevî, Divan*, Bursa.
- HANÇERLİOĞLU-KILIÇ, Filiz (2006), *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü [TDEAS]*, C.IV, Ankara: 425.